

Kitap Tanıtımı ve Tenkitler

Ahmet Türkan, **Osmanlı'da Kripto Hıristiyanlar**,
(İstanbul: Kitabevi, 2012), 178 s.

Araştırmalarını daha çok Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler ve Papalık üzerine yoğunlaştırmış olan yazar, "İstanbul'da Ermeni Cemaatleri Arasındaki Dini ve İdari İhtilaflar ve Tartışmalar" isimli teziyle doktor unvanına sahip olmuştur.

Yazarın "Osmanlı'da Kripto Hıristiyanlar" isimli eseri giriş dâhil olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Yazar eserin giriş bölümünde, konuyla ilgili terimlerin anlamlarını ve İslam dinini terk edenlerle ilgili fikhî konulara değinmektedir. Böylece yazar, okuyucunun ilerleyen bölümlerde karşılaşılacağı bir kısım terimlerin ve Osmanlı yönetiminin din değıştirmelere karşı bakış açısını şekillendiren temel dini meselelerin daha iyi kavranılmasına kolaylık sağlamış oluyor. Giriş bölümünde aynı zamanda Avrupa'daki farklı inançlar konusunda, Avrupa'nın dini ve siyasi güç merkezlerinin tutumuna da değinen ve örnekler veren yazar, Avrupalıların din özgürlüğü konusunda Osmanlı yönetimine yapmış oldukları baskılara değinmektedir. Ayrıca Avrupalıların din öz-

gürlüğü konusunda içine düştükleri çelişkili uygulamaları da göz önüne sermektedir.

Yazar eserin esas konusu olan ve yıkılışına kadar Osmanlı Devleti'nin başını ağrıtan Kripto (gizli) Hıristiyanların ortaya çıkışının nedenlerini birinci bölümde izah etmeye çalışmıştır. Bu temel nedenler arasında özellikle Tanzimat Fermanı'nın ilanı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan siyasi, sosyal, ekonomik, dini vb. alanlardaki değişimin bazı Osmanlı vatandaşlarının din değiştirmeleri üzerindeki etkisine dikkat çekilmiştir. Yazar burada, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri Müslümanların hâkim millet konumuna vurgu yapmış, hâkim sınıfın avantajlarından faydalanmak için gayrimüslim tebaanın çok erken dönemden itibaren görünüşte Müslüman olduğunu belirtmiştir. Müslüman gözüken Kripto Hıristiyanların hâkim millet statüsünden rahatça faydalandıkları ifade edilmiştir. Yazar, iktidarın nimetlerinden yararlanma amaçlı olup, gerçekte var olan fakat gün yüzüne çıkmayan bu oluşumların, Tanzimat'ın getirdiği tüm tebaanın eşitliği ilkesi ile yeni bir sürece girdiğini ileri sürmüştür. Zira Tanzimat, Osmanlı Devleti'nde yaşayan bütün gayrimüslimler için ırk ve mezhep farkı olmaksızın eşitlik getiriyor, diğer din mensupları ile Müslümanlar arasındaki farklılıkları kaldırıyordu. Yazara göre bu eşitlik ilkesi ile Müslümanların hâkim sınıf ayrıcalıkları ve avantajları ortadan kalkmakta ve Müslüman olmak cazibesini kaybetmektedir. Bu durumun bir sonucu olarak da Müslüman gözüken Kripto Hıristiyanlar, gerçek inançlarını açığa vurmaya başladılar. Zira Müslüman gözüksen de, aslında Hıristiyanlık inancını gizli olarak yaşayan bu grupların daha fazla gerçek dinlerini saklamalarına gerek kalmamıştı.

Yazar bunun dışında, misyoner faaliyetlerinin de Kripto Hıristiyanların gerçek inançlarını ortaya koymalarında teşvik edici bir etki yaptığını ortaya koymuştur. Eserde misyoner faaliyetlerinin seyri açısından önemli bir noktaya da dikkat çekilmiştir. Şöyle ki, cemaat liderlerinin istekleri doğrultusunda 1834 yılında gayrimüslimlerin din ve mezhep değiştirmelerini yasaklayan bir yasa çıkarıldığı, ancak Protestanların koruyuculuğunu üstlenen İngilizlerin

baskısı sonucunda yasak 1844'de kaldırıldığı ifade edilmiştir. Bu durum gerek gayrimüslim cemaatleri gerekse gizli Hıristiyan grupları misyonerlerin propagandasına daha açık hâle getirdiği belgelerle ortaya konulmuştur. Tanzimat'ın ilk yıllarında gerçek inançlarını cılız bir sesle açığa çıkarmaya başlayan ve daha çok münferit hareketler halinde olan din veya mezhep değiştirmelerine Osmanlı yönetiminin bakışını yazar, konuyla ilgili yapılmış pek çok resmî yazışmayı inceleyerek birinci elden kaynaklarla ortaya koymuştur. Varılan sonuca göre Osmanlı yönetimi bu tarz mezhep ve din değişimine olumsuz bakmış ve engellenmesi yönünde bir siyaset izlemiştir. İslamiyet'i terk edip Hıristiyanlığı kabul edenlere yönelik cezaî yaptırımlarından ötürü Osmanlı Devleti'ni sert bir şekilde eleştiren ve siyasî baskı altına alan Avrupa devletlerinin kendi ülkelerindeki din ve mezhep değişikliklerinde izledikleri siyaseti, insanlık dışı muameleleri ortaya koyan yazar, böylece kısmen karşılaştırmalı bir din ve tarih yazım metodu izleyerek okuyucunun olaylara bakışının netleşmesini büyük ölçüde başarmıştır.

Tüm bunlarla birlikte yazar, gerek Tanzimat gerekse Islahat fermanlarının getirmiş olduğu askerlik ile ilgili sorunların da din değiştirme üzerinde etkili olduğunu kaydetmiştir.

Eserin ikinci bölümü Adalarda ve Balkanlar'da bulunan Kripto Hıristiyanlar başlığını taşımaktadır. Yazar bu bölümde öncelikli olarak adaların Osmanlı yönetimine geçmesine ve bu yörelerde faaliyet gösteren tüccarların konumuna değinmektedir. Osmanlı'nın fethinden sonra adalarda ayrıcalıklı bir konum kazanan Ortodoksların Katolikler karşısında üstün bir konuma geldikleri ve bu nedenle de Katoliklerin eski ekonomik çıkarlarını kaybetmemek ve hâkim sınıfın nimetlerinden yararlanmak gibi maksatlarla görünüşte din değiştirdiklerine dikkat çekilmiştir. Yazar bu bölümde Rodos ve Kıbrıs adaları örneğinden hareket ederek konuyu aydınlatmaya çalışmıştır. Rodos'ta Hıristiyanlaşma hadiselerinin 1880'li yıllarda yapılan nüfus sayımı neticesinde anlaşıldığı ifade edilmiştir. Adada mutasarrıflık (valilik) yapan Namık Kemal'in Hıristi-

yapılaşma hadiselerinin temelinde yatan nedenleri ve sorunu çözmeye yönelik arayışlarını da tespit etmiş olan yazar tamamen birinci el belgeler üzerinden olayları aydınlatmaya çalışmıştır. Kıbrıs adasında Kripto Hıristiyanların oluşumunda da yine ekonomik çıkarların etkili olduğuna değinilmiş, Hıristiyanlaşma hadiselerinin yaklaşık Rodos'la aynı zamana tesadüf ettiğine dikkat çekilmiştir. Fakat Kıbrıs'taki Hıristiyanlaşma hadiseleri üzerine Rodos'ta olduğu gibi örnekleme gidilememiştir. Muhtemelen Kıbrıs'ın yönetiminin İngilizlere devri konuyla ilgili Osmanlı merkezine bilgi akışını kesintiye uğratmış, dolayısıyla da belge kıtlığına yol açmış olabilir. Bununla birlikte Kıbrıs ve Rodos'tan daha az önemli olmayan Girit gibi bir ada ile ilgili bahsin bulunmaması, kanımca yap-bozun bir parçasının eksik kalmasına yol açmıştır.

Bölümün ikinci alt başlığında Balkanlar'daki Kripto Hıristiyanlara değinilmiştir. Bu çerçevede Hıristiyanlaşma hadiselerinin en fazla görüldüğü belirtilen Üsküp, Prizren, Elbasan, İşkodra ve Sırbistan ele alınmıştır. Yazar bölgede faaliyet yürüten Rusya'nın, Avusturya'nın, Papalığın ve diğer misyoner teşkilatların Hıristiyanlaşma hadiselerinde oynadıkları önemli rollere değinmiş, uluslararası krize neden olan ilişkiler yumağına dikkat çekmiştir. Ayrıca tamamen birinci el kaynaklardan hareketle yazar, Prizren, İpek, Priştine ve Lofça kazalarında Hıristiyan olduklarını ifade eden köylerin isim ve hane sayılarını içeren tablolar hazırlayarak konunun anlaşılabilirliğini artırmıştır. Elbasan'daki Hıristiyanlaşma hadiselerini inceleyerek Sultan II. Abdülhamit'e geniş bir rapor sunan Binbaşı Recai Bey'in layihasını tespit edip bunu okuyucunun anlayabileceği bir sadelikle eserine dâhil etmesi, sorunun temelinde yatan gerekçelerin fark edilmesi açısından önemlidir. Yazarın, Osmanlı yetkililerinin konuyla ilgili raporları ve sorunun çözümü için ne yapılması gerektiği hakkındaki tekliflerini titizlikle tespit edebilmiş olması eserin değerini artırmaktadır. Zira eserde verilen birinci elden kaynaklarda Osmanlı devlet adamlarının en azından bir kısmının konu ile ilgili bir özeleştiri yaptığı açıkça takip edilebilmektedir. Aynı zamanda dönemin basınında çıkan konuyla ilgili haberler de yazar tarafından tespit edilerek ilgili yerlerde kulla-

nılmıştır.

Eserin üçüncü bölümü Anadolu'daki Kriptolar başlığını taşımaktadır. Böyle olmakla birlikte konu daha çok Yozgat Akdağmadeni'ndeki Kripto İstavriler üzerine yoğunlaşmıştır. Muhtemelen bunda birinci elden kaynakların yazarı yönlendirmesi etkili olabilir. Yazar bu bölümde Gümüşhane'nin Torul kazasından gelip Akdağmadeni'ne yerleşen İstavrilerin kökeni, göç nedenleri ve inanç biçimlerini açıklamaya çalışmıştır. Eserde Sultan Abdülhamit dönemi Anadolu Müfettişi Ahmet Şakir Paşa'nın konuyla ilgili tespitlerine ve ilgili devlet adamlarına yaptığı uyarılara yer verilerek, Paşa'nın konuyla ilgili çözüm yolları için Saray'a sunduğu layihanın içeriği sadeleştirilerek kaydedilmiştir. İstavriler arasında Hıristiyanlaşma hadiseleri ve bu konuda önemli rol oynayan eşraftan ve papazlardan bir takım kimseler mercek altına alınarak, konu açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Şakir Paşa'nın Sultan Abdülhamit'e gönderdiği raporda dikkati çeken en önemli hususlardan biri de gizli Hıristiyanlar içerisinde medresede uzun yıllar tahsil yapmış, hatta zamanında imamlık dahi yapan kişilerin yer bulmasıdır. Bu arada İstavriler sorununu çözmeye yetki sahibi olan bir kısım Osmanlı yerel yöneticilerinin konuyla ilgili acizliği ve/veya davranış şekillerindeki tuhafılık da eserde okuyucunun dikkatine sunulmuştur. Aynı zamanda İstavrileri Hıristiyan olarak tanıtmaya çalışan Fener Rum Patrikhane'sinin çabalarına ve Sillogos Okulları'nın faaliyetlerine de değinilmiştir. Okulların faaliyetleri ile ilgili önemli ayrıntıların verildiği eserde Osmanlı yönetiminin bu okullara bakış açısı ortaya konulmakta ve bir kısım Osmanlı yöneticisinin konuyla ilgili kayıtsızlığı tespit edilmektedir.

Yazarın en önemli tespitlerinden biri de dini ve dünyevi açıdan Hıristiyanlığı farklı yorumlayan hatta çoğu zaman birbirine ters bir pozisyonda bulunan patrikhane ile Sillogos okullarının nasıl ortak çalışma içerisine girdikleri hususudur.

Eserin dördüncü bölümü ise Trabzon'daki Kriptolar başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Trabzon ve çevresi mercek altına alınmaktadır. Öncelikle bölgedeki İslamlaşma sürecinden bahsedil-

mektedir. Bu çerçevede gizli Hıristiyanların varlığının çok daha erken dönemlere dayandığı yönündeki birtakım iddialara yer verilerek Gümüşhane çevresindeki gizli Hıristiyan cemaat olan Kromlular irdelenmektedir. Aynı zamanda Trabzon'daki Hıristiyanların zorla Müslümanlaştırıldığı yönündeki Fener Rum Patrikhanesi'nin iddiası da dönemin birinci elden kaynaklarına göre ortaya konulmuştur. Sonuçta Trabzon ve çevresindeki Hıristiyanlaşma hareketlerinin de Akdağmadeni v.b. diğer yerlerdekilere çok farklı saiklerle olmadığı tespit edilmiştir.

Yazar Trabzon'daki Kripto Hıristiyanlara değinirken 2010 yılında beyaz perdeye aktarılan ve Trabzon bölgesindeki Kriptoları bahseden *Yüreğine Sor* filmi üzerinde de değerlendirme yapmaktadır. Filmin ne kadarının gerçeği yansıttığı ile ilgili olumlu ve olumsuz görüşleri de dikkate alınması gereken bir değerlendirmedir.

Sonuç olarak, Hıristiyanlaşma hadiseleri İslam ve siyaset nokta-i nazarından birçok sakıncalara yol açacağından Osmanlı Devleti tarafından engellendiği tespitinde bulunulmuştur ki bu aslında yalnızca yazarın değil aynı zamanda eserde kullanılan dönemin resmî yazışmalarına yansımış devlet politikasının izlerini de taşımaktadır.

Osmanlı dönemi Kriptoları üzerine yapılan çalışmaların azlığı düşünülürse eser bu alandaki literatüre önemli bir katkı yapmaktadır. Özellikle Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan ve Kriptolar konusu üzerinde çalışmalar yapan diğer araştırmacılar tarafından hemen hemen tamamı görülmemiş olan birinci elden kaynakların kullanılmış olması eserin değerini artırarak onu bir telif eser konumuna yükseltmektedir.

Raif İVECAN

(Yrd. Doç. Dr., Kırklareli Üniv.Fen-Edebiyat Fak. Tarih B.)

Fuat Aydın, **Hint Dini Düşüncesinde
İnsanın Özgürlük Arayışı: Hinduizm'de Kurtuluş**,
(İstanbul: Ataç Yayınları, 2005), 244 s.

Türk ve İslam dünyası, tarih boyunca Hint kültür ve medeniyetiyle yakın ilişkiler içerisinde olmuştur. Özellikle XI. yüzyılda hem bu ilişkilerin anlaşılmasına hem de söz konusu kültürü yakından tanımaya yönelik dikkat çekici eserler ortaya konulmuştur. Başlangıç niteliğinde olan bu eserlerin sonraki dönemlerde maalesef devamı gelmemiştir. Hindistan'ı XVI. yüzyılda kolonileştiren Batılılar, bu coğrafya ile ilişkilerini canlı tutmuşlar ve XIX. yüzyılda Hint Dinlerine ait kutsal literatürü sistemli bir şekilde Batı dillerine çevirmeye başlamışlardır. Öte yandan İslam dünyası, kültürel, tarihî, dinî ve coğrafî yakınlığına rağmen bölgeye gereken hassasiyeti göstermemiştir. Ülkemizde Hint medeniyetini tanımak amacıyla, Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulan Hindoloji kürsüsü beklentilere tam anlamıyla cevap verememiştir. Günümüzde Hint kültür ve medeniyetine yönelik araştırmalar söz konusu bölümün yanında, Tarih, Dinler Tarihi, Sanat Tarihi gibi bilim dallarında sürdürülmektedir. Burada tanıtıma çalışacağımız eser, Dinler Tarihi alanındaki ender çalışmalardan birisidir.

Dünya nüfusunun yaklaşık olarak altıda biri (1/6) Hindu'dur. Hinduizm, uzun geçmişi ile dünyanın en köklü dinlerinden birisidir. Dolayısıyla dünya dinleri arasında en eski kutsal metne sahip din kabul edilmektedir. Hinduizm ayrıca sahip olduğu devasa kutsal metin koleksiyonu ile diğer dünya dinlerinden ciddi biçimde ayrılmaktadır. Söz konusu kutsal metinler bir anda ortaya çıkmamış, tarihsel süreklilik içerisinde oluşmuştur. Günümüzde Hinduizm sadece Hindistan alt kıtasına özgü bir din değildir. Ne-

pal, Singapur, Malezya, Mauritius ve Bali Adası başta olmak üzere, dünyanın birçok bölgesine yayılmıştır. Hinduizm'deki yoga ve meditasyon gibi mistik uygulamalar bu yayılışın başlıca sebebi sayılabilir.

Aşağıdaki satırlarda ana hatları ile tanıtacağımız eserde, Hinduizm'de kurtuluş anlayışı ele alınmaktadır. Yazara göre kurtuluş öğretisi, bir dinin özünü oluşturan ve "öteki"ne bakışını belirleyen temel esaslardandır. Nitekim Hinduizm, bizatihi bir kurtuluş dini olarak nitelenir. Yazarın ifade ettiği üzere, hayati bir öneme sahip olmasına rağmen dinlerde kurtuluş öğretisiyle ilgili çalışmalar son yüzyılda başlamıştır. Sadece kendi dinlerini kurtuluş dini sayan Hıristiyanlar bu tür çalışmalarını gereksiz görmüşlerdir. Yazar, Batı'nın bu tutumunun II. Vatikan konsiliyle olumlu yönde değiştiği düşüncesindedir.

Yazar böyle bir çalışmanın ortaya çıkışında iki faktörün etkin olduğunu ifade eder. Bunlardan birincisi, günümüzde bir milyarı aşan nüfusuyla dünyanın her yerinde Hindu'lara rastlanılabileceği düşüncesidir. İkincisi ise, dinlerin "öteki"ne bakışını anlama bağlamında bu tür çalışmalara duyulan ihtiyaçtır. Bu öneme binaen, ülkemizde henüz akademik bir çalışmanın yapılmamış olması temel motivasyon işlevi görmüştür. Yazar, kitabın okunduğu takdirde Hinduizm'i anlama açısından önemli bir boşluğun doldurulacağını açık yüreklilikle ifade etmektedir. Kitabın adının belirlenişi konusunda yazar birkaç cümlelik açıklamaya yer vermiştir. Nitekim kitabın adında da yer alan "özgürlük" sözcüğü, Hinduizm'de kurtuluş düşüncesi ve insanın özgürlüğü arasındaki ilişkiye vurgu yapmaktadır (s. 10-11).

Hinduizm'in önemli bir veçhesini aydınlatmaya çalışan bu eser, giriş, beş bölüm ve sonuçtan teşekkül etmiştir. İki alt başlıktan oluşan girişin birinci kısmında Hint kutsal literatürü ele alınmıştır. Kutsal metinler şrutı (Vedalar, Brahmanalar, Aranyakalar, Upanişadlar) ve smriti (Ramayana, Mahabharata, Bhagavadgita) biçiminde iki ana kategoride izah edilmiştir. Girişin ikinci kısmında ise, Hint kültürü içerisinde ortaya çıkan ortodoks düşünce ekolleri

aralarındaki benzerlikten ötürü ikili gruplar biçiminde (Nyaya-Vaisesika, Samkhya-Yoga, Mimamsa-Vedanta) ele alınmış, bu sistemlerin dayandığı teoriler ve savunduğu düşünceler ortaya konulmuştur. Ayrıca ismen de olsa heterodoks düşünce sistemlerinin (Budizm, Caynizm ve Carvaka) varlığından da söz edilmiştir. Hindistan'da din ve felsefenin iç içe olduğu ve hayatın bir parçası olduğu vurgulanmıştır (s. 16-48).

Eserin birinci bölümünde (s. 51-75), öncelikle Hint dini düşüncesinde kurtuluşu ifade eden kavramlar ele alınmıştır. Uddhara, taraka, tarana, şreya gibi çok fazla tanıdık olmayan kavramların yanı sıra Hint dinleri denilince ilk akla gelen kavramlardan olan mokşa, mukti, apavarga ve kaivalya gibi sözcükler bu bölümde izah edilmiştir. Daha sonra ise, kurtuluş arzusuna yol açan karma teorisi ve samsara döngüsü ele alınmıştır. Kavramların kökeni, aralarındaki ilişki ve gördükleri işleve değinilmiştir.

Çalışmanın takip eden bölümünde, ilk olarak Vedalardan itibaren Hinduizm'de kurtuluş anlayışı ele alınmış; Upanişadlar, Destanlar ve felsefi düşüncede yer alan bakış açıları ortaya konulmuştur. Bu bölümde daha sonra, kurtuluşun gerçekleşeceği hayat ve kurtuluşun hangi bedensel formlarda gerçekleşeceği tartışılır. Bu manada Hinduizm'de hayatın dört hedefinden (dharma, artha, karma, mokşa) ve dört aşamasından (brahmacarin, grhasthya, vanaprastha, sannyasa) sonuncusunun kurtuluş aşaması olduğu ifade edilir. Bu bölümde son olarak kurtuluşun nasıl olacağı üzerinde durulur. Bu noktada kurtuluşa erişmede beşerî çaba ve tanrısal inayetin ne ölçüde önemli olduğu, bir guruya ihtiyaç duyulup duyulmadığı, kurtuluşun mevcut yaşamda mı (jivanmukti) yoksa öte dünyada mı (videhamukti) gerçekleşeceği gibi konular tartışılmıştır (s. 79-116).

Hinduizm'de bireyi kurtuluşa götüren başlıca yollara, kitabın üçüncü bölümünde değinilmiştir (s. 119-151). Kurtuluşa götüren yolu ifade etmek içinse yoga, marga isimleri kullanılır. Burada eylem (karma), bilgi (jnana) ve aşk/sevgi (bhakti) yolları ele alınıp incelenir. Eylem yoluyla kurtuluş, kurban töreni (yajna) ve onunla

ilişkili uygulamalar neticesinde tanrıya yaklaşma hâlidir. Eylem yolu, daha ziyade Veda metinlerinin esasını teşkil eder. Upanişad düşüncesi ile şekillenen bilgi yolu ise, eylem yolunun kurtuluş sürecinde yetersiz olduğu düşüncesiyle ortaya çıkmıştır. Çünkü eylemi icra eden kişi söz konusu eylemin iç yüzünü bilmelidir. Bunu idrak edemeyen kişinin eyleminin bir anlamı olmayacaktır. Hint düşüncesine göre insan eşyanın hakikatini tam manasıyla idrak edemez (avidya). Bu nedenle insan hakikati olmayan bir şeyi gerçekmiş gibi düşünür veya anlar (maya). Bu yanılgı, illizyon veya bilgisizlik, bilgi yolu ile ortadan kaldırılır. Bhagavadgita ile ortaya çıkan sevgi yolu ise, eylem ve bilgi yolunu tamamlayıcı mahiyettedir ve söz konusu metne göre en yüce yoldur. Zira insan icra ettiği fiilin (karma) iç yüzünü bilmeli (jnana) ve bu işlemi içtenlikle ve hiçbir beklenti ummaksızın (bhakti) yapmalıdır.

Hint dinî düşüncesinde kurtuluş ve sonrasının ele alındığı dördüncü bölümde, kurtuluşun niteliği, kurtulmanın göstergesi, kurtuluşa eren ruhun mahiyeti, kurtuluş-acı ilişkisi, kurtuluşun ruhen mi yoksa bedenlen mi olduğu, kurtuluşa ulaşan ruhlar arasındaki farklılıklar gibi ilgi çekici konular tartışılmaktadır (s. 153-184). Hindu mezheplerinin kurtuluş konusuna yaklaşımlarının ele alındığı son bölümde (s. 187-224) kurtulmaya muktedir olan ve olmayan kimselerin durumları üzerinde durulur. Bu çerçevede Vedalar ve Upanişadlar'ın konuya yaklaşımı hakkında bilgi verilir. Kurtuluşa eren veya eremeyen ruhların karşılaşacakları durumlar, yani Hinduizm'de ahiret anlayışı son bölümde ele alınan konulardandır. Çalışmanın sonuç kısmında (s. 225-228) ise yazar, Hinduizm'in insanın kurtuluşunu arayan bir din olduğunu ifade eder. Zira bu yöndeki ifadeler kutsal metinlerde sıkça atıflar yapılmaktadır ve kurtuluş anlayışı metinlerin teşekkülüyle paralel gelişmiştir. Vedalarda ilk izleri yer alan kurtuluş düşüncesi, önce Upanişadlar sonra da Bhagavadgita ile tam bir dönüşüm yaşamıştır.

Hinduizm'in önemli bir yönünün tartışıldığı bu eserde dikkatimizi çeken birkaç hususa değinerek yazımızı sonlandıracağız. Yazar, çalışmasını hazırlarken Hindu kutsal metinlerinden, bu

metinlerin yorumlanmasıyla ortaya çıkan felsefi literatürden ve konuyu ele alan modern çalışmalardan yararlandığını ifade etmektedir. Kutsal kitaplar bölümünde Mahabhrata destanının önemli bir bölümü olan ve Hinduizm’de kurtuluş anlayışının temel esaslarının ele alındığı Mokşadharma ile Dharmashastra literatürü içerisinde yer alan Manusmriti ve Yajnavalkya gibi metinlere değinilebilirdi. Yoga konusunun ele alındığı kısımda, Patanjali’nin Yogasutra’sına bir tane bile atıf yapılmamış olması dikkat çekicidir. Yine aynı şekilde, bhakti yolunun ele alındığı bölümde Narada’nın Bhaktisutra isimli eserinden istifade edilseydi okuyucunun ufku daha da açılabilirdi. Ancak bahsettiğimiz hususlar eserin eksikliği olarak anlaşılmalıdır. Zira eser, kutsal metinleri kullanma, felsefi bakış açılarını işleme ve konuyla ilgilenen araştırmacıların çalışmalarını yorumlama açısından ciddi bir emeğin ürünüdür. Ayrıntılı bir kaynakçaya sahip olması da eserin zenginliğidir. Sonuç olarak, Hint kültür ve medeniyetinin anlaşılmasına yönelik araştırmaların önünü açacak tarzda bir eserdir. Dolayısıyla, ülkemizde kısır sayılabilecek bir alana yapılmış önemli bir katkıdır..

Hammet ARSLAN

(Arş. Gör., Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fak.)

Mehmet Alıcı, Kadim İran’da Din,

(İstanbul: Ayışığı Kitapları-Kitabevi, 2012), 366 s.

Türkiye ile uzun bir sınıra sahip İran, Ortadoğu düşünüldüğünde her zaman başat unsurlardan biri olmuştur. Bu husus her ne kadar bazen iki ülkenin liderlik eğilimleri nedeniyle problemlili süreçler geçirmişse de her iki medeniyet de birbirinden haberdar olmayı istemiştir. Bu kadar yakın bağların olmasına rağmen Türkiye’de Pers-İran geleneği ve kültürel yapısıyla ilgili yeterli araştırma neredeyse yok denecek kadar azdır. İran, sosyoloji, tarih, iktisat, ulus-

lar arası ilişkiler gibi birçok disiplinin araştırma konusuna dâhil olabildiği gibi *dini* açıdan da incelemeyi hak etmektedir.

Kadim İran'da Din başlığıyla yayınlanan eser, Mecusilik veya Batılı araştırmacıların daha çok tercih ettiği üzere Zerdüştlük üzerinde yazılmış eldeki sayılı Türkçe kitaplardan biridir. Araştırma dört bölümden oluşmakta ve 'Zerdüş'tün Tanrı Algısı, Zerdüş't Sonrası Dönüşen Teoloji, Sasani Dönemi Teolojisi ve Modern Dönem Monoteizm-Düalizm Tartışmaları' olarak sıralanmaktadır. Tüm bu bölümlerin ana konusu ise günümüzde Mecusilik denildiğinde akla gelen ilk konulardan biri olan *düalist* bir tanrı inancının olup olmadığıdır. Yani acaba Zerdüş't, düalist (Ahura Mazda ve Angra Mainyu) bir Tanrı inancına mı sahiptir yoksa monoteist bir inancı mı dile getirmektedir?

Bilindiği üzere Mecusilerin Kutsal Kitabı *Avesta'nın* içinde bulunan *Gatha* metinlerinin Zerdüş't'e ait olduğu dile getirilir. Dolayısıyla bu dini geleneğin kurucusu olan Zerdüş't, acaba *Gatha* söz konusu olduğunda monoteist bir tavra mı sahiptir yoksa düalist bir tanrı inancını mı ortaya koymaktadır? Alıcı'nın, *Gatha'lar* üzerinden yürüttüğü I. bölümdeki bu tartışma, çok önemlidir. Nitekim bazı klasik İslam kaynakları, Zerdüş'tü *peygamber* statüsünde değerlendirmektedir. Eğer Zerdüş'tün *ikiz ruh meselesi* (s. 44-55) yani Ahura Mazda'nın karşısına koyduğu Angra Mainyu gibi bir varlık, *ontolojik* olarak düşünülürse Zerdüş't, tam anlamıyla *düalist* bir düşünceye sahiptir ki bu yönüyle onun peygamberliği kuşkulu hale gelir. Bu bağlamda *Gatha'lardaki* ilahi varlıklarla (Ameşa Spentalar) ilgili mesele (68-87) çok can alıcı bir yerde durmaktadır. Ancak yapılan bu ayırım, *ahlaki* ise bu durumda Tanrı ve Şeytan gibi bir düalite ortaya çıkar ve bu da onun peygamberliği ile ilgili yorumlara destek olur. İşte bu yönüyle Zerdüş'tün tanrı tasavvuru ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Zerdüş't sonrası gelişen Mecusilik özellikle düalite ile ön plana çıkmaktadır. Nitekim günümüzde dahi *Monoteist* veya *Düalist* şeklindeki tanrı algısında oldukça farklı görüşler bulunmaktadır. Eserin son bölümünde ortaya konulan bu tartışmalar (s. 261-321),

bu meselenin hali hazırda tam olarak çözülemediğini açıkça ifade eder. Nitekim eser, monoteizmi savunan yaklaşım ile düalizme yer veren yaklaşımların temsilcilerini de zikretmektedir (s. 282-303). Ancak bir tarih çalışmasında sonuç kadar sebep de önemli olduğu için bu süreci destekleyen sebepler, ikinci ve üçüncü bölümde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Nitekim Sasaniler dönemi Mecusiliği anlaşılmadan veya bu dönemdeki tanrı algısı ortaya konulmadan, günümüzdeki tasavvurlar çok da berrak hale gelemeyecektir. Bu açıdan Sasani teolojisi özellikle düalist yaklaşımın oluşmasında önemli bir rol oynamaktadır (s. 187-260). İşte özellikle Sasani dönemi Mecusiliği ve bu çerçevede gelişen düalizm, halihazırda Mecusilik'teki tanrı algısına damgasını vurmaya devam etmektedir.

Mecusilikle ilgili araştırmaların nerdeyse yok denecek kadar az olduğu ülkemizde bu alana yaptığı katkı nedeniyle eser oldukça önemli bir yerde durmaktadır. Alıcı, Mecusilikteki en temel meselelerden biri olan tanrı algısını işlemekle bu alana bir katkıda bulunmaktadır. Ancak hala Mecusilikle ilgili daha birçok konu farklı araştırmacıları beklemektedir. Esere orijinallik veren en önemli hususlardan biri, Mecusilerin birincil kaynaklarına ulaşıp buradan hareketle bir sonuca gitmeye çalışma gayretidir.

İşte hem temel kaynaklara ulaşarak hem de Mecusiliğin en can alıcı konularından biri olan tanrı algısını inceleyerek Mehmet Alıcı, önemli bir eksikliğe katkıda bulunmuştur.

Dursun Ali AYKİT

(Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fak.)

